

УДК 631.115:65.011

Т. П. Добрунік,

к. е. н., доцент, Одеський національний економічний університет

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ У ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ

У статті розглянуто практичні аспекти функціонування фермерських господарств Одеської області. Проаналізовано динаміку виробництва та проведено оцінку рівня економічної ефективності основних видів сільськогосподарської продукції. Визначено основні проблеми та запропоновано напрями підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва у фермерських господарствах регіону.

The practical aspects of farmings functioning in Odessa region are considered in the article. The dynamics of production is analysed and the estimating of economic effectiveness level in main agricultural outputs is made. The main problems are determined and directions of rising agricultural productions effectiveness in Odessa region are offered.

Ключові слова: фермерські господарства, сільськогосподарська продукція, виробнича структура, ефективність виробництва, конкурентоспроможність.

Key words: farmings, agricultural output, production structure, production effectiveness, competitiveness.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

В умовах переходу до ринкової економіки підвищується рівень невизначеності і ризику у виробничій діяльності, виникає необхідність у пристосуванні до ринкових умов, які постійно змінюються. Підприємницькі структури аграрної сфери економіки у процесі своєї діяльності стають учасниками конкурентної боротьби за споживача, і можливість їх виживання залежить від здатності ефективно та в комплексі використовувати усі свої переваги над конкурентами. Ефективність функціонування аграрного сектора економіки значною мірою залежить від стійкого розвитку суб'єктів підприємницької діяльності, серед яких чільне місце посідають фермерські господарства.

За таких умов нагального вирішення потребує питання дослідження і обґрунтування основних напрямів виробничо-господарської діяльності фермерських господарств з метою визначення потенційних можливостей забезпечення ефективності виробництва та підвищення їх конкурентоспроможності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Вивченню проблем становлення, функціонування та ефективного розвитку фермерських господарств як однієї з форм господарювання в аграрному секторі економіки у процесі ринкових перетворень присвячено наукові праці вітчизняних учених Ю.О. Махортова, С. Мочерного, П.М. Маркєнка, М.Й. Маліка, Л.Ю. Мельника, Л.Л. Мельника, В.Я. Мессель-Веселяка, П.Т. Саблука, В. Збарського, В.В. Юрчишина та багатьох інших.

Більшість науковців вважають, у що системі внутрішньогосподарських факторів, які позитивно впливають на ефективність виробництва у фермерських господарствах, чільне місце займає розмір їх землекористування. Зокрема, П.Т. Саблук зазначає: "...домінуючим чинником, що має вплив на рівні економічної ефективності, залишається обсяг (концентрація) виробництва і залежно від раціонального використання природно-економічних умов ефективність виробництва зростає до стабільно стійкого стану, що забезпечує довготривале розширене відтворення" [1, с. 31].

В.Я. Месель-Веселяк зазначає, що "...невеликі розміри сільсько-господарських підприємств не забезпечують раціонального використання системи технічних засобів і відповідного зниження собівартості продукції. Збільшення ж їхніх розмірів дає змогу раціональніше використовувати техніку та інші основні виробничі фонди, транспорт, трудові ресурси, а відповідно й ефективніше вести виробництво в цілому" [2, с. 14].

Незважаючи на багатоаспектний науковий доробок вітчизняних авторів відносно висвітлення проблем функціонування фермерських господарств, в умовах активізації ринкового середовища подальшого наукового дослідження вимагають питання щодо обґрунтування основних напрямків їх діяльності з урахуванням регіональних особливостей відносно підвищення ефективності виробництва та посилення їх конкурентних позицій на аграрному ринку.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є вивчення тенденцій виробничо-господарської діяльності фермерських господарств та економічної ефективності виробництва продукції, що дозволить визначити основні напрями стимулювання їх сталого розвитку на регіональному рівні.

У зв'язку з поставленою метою були вирішені наступні завдання:

- проаналізувати сучасний стан виробництва та показники ефективності основних видів продукції у фермерських господарствах Одеської області;
- зазначити чинники, які сримують ефективний розвиток фермерських господарств;
- сформулювати основні напрями підвищення ефективності виробництва.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

На сучасному етапі розвитку ринкових відносин аграрний сектор України представлений різними формами господарювання, серед яких найпоширенішим різновидом приватного підприємництва є фермерські господарства. Основними принципами організації та діяльності фермерських господарств є добровільність створення господарства; самостійне формування програми діяльності, вільний вибір її видів; самостійний вибір форм землекористування; право вільного найму працівників; забезпечення та надійний захист права власності фермера на землю, засоби виробництва, вироблену продукцію; повна економічна і юридична відповідальність за результати господарської діяльності; вільне розпорядження доходом на свій розсуд; самостійність у визначенні цін на ви-

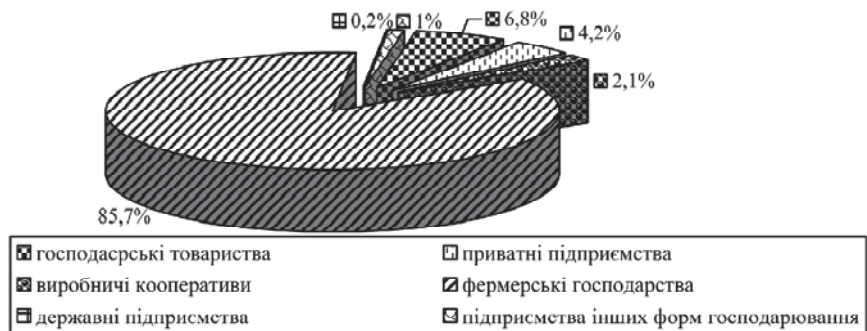

Рис. 1. Структура підприємств за організаційно-правовими формами в сільському господарстві Одеської області

роблену продукцію, виконані роботи, наданні послуги, самостійність у здійсненні зовнішнь-економічної діяльності [3].

У сучасних умовах фермерські господарства визнані на законодавчому рівні, вони існують поряд з іншими суб'єктами підприємницької діяльності у сфері агробізнесу, конкурують як рівноправна форма господарювання на селі. У структурі діючих у сільському господарстві Одеської області підприємств за організаційно-правовими формами фермерські господарства займають найбільшу питому вагу (рис. 1).

Одеська область має провідні позиції серед інших областей і займає перше місце в Україні за кількістю фермерських господарств, яка у 2010 р. становила 5766 господарств. У користуванні фермерських господарств знаходиться 334,0 тис. га власних та орендованих земель.

Слід відзначити, що до 2008 року основною тенденцією розвитку фермерства в області було не тільки збільшення кількості фермерських господарств, а й розширення розмірів їх землекористування, що, на думку багатьох науковців, є одним з основних чинників ефективності їх господарювання, оскільки збільшення оброблюваної землі сприятиме дотримуванию агротехнічних вимог, ефективному використанню трудових ресурсів і основних засобів [4, с. 95].

За період 2008—2010 рр. відбулось зменшення загальної кількості фермерських господарств та розмірів їх землекористування, що зумовлено негативним впливом об'єктивних та суб'єктивних чинників на розвиток підприємництва в аграрній сфері в умовах суцільної економічної кризи. В цілому по Україні середній розмір фермерського господарства у 2010 р. становив 103,3 га, по Одеській області — 58 га. Більшість господарств у області є малими за розмірами формами аграрного підприємництва (понад 60% мають розміри до 50 га), що зумовлює певні особливості ведення виробничо-господарської діяльності та не дозволяє їм раціонально використовувати виробничий потенціал, забезпечувати високу врожайність сільськогосподарських культур та окупність витрат.

Сучасний стан сільськогосподарського вироб-

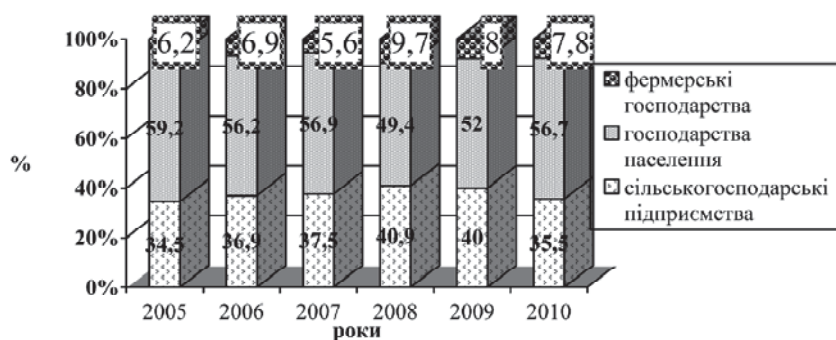

Рис. 2. Вклад основних товаровиробників у виробництво валової продукції сільського господарства Одеської області

ництва вказує на те, що зміна форми власності і господарювання не призвели сьогодні до появи ефективного власника. Фермерські господарства, не дивлячись на значну питому вагу в кількості господарюючих суб'єктів аграрного сектора, посідають порівняно незначне місце й роль у виробництві продукції сільського господарства області поряд з іншими формами господарювання на селі. Питомі вага у загальному виробництві валової продукції сільського господарства області у 2010 р. становила 7,8% (рис. 2).

Пристосування фермерських господарств до мінливого ринкового середовища визначило економічну недоцільність займатись виробництвом продукції тваринництва і виробничу орієнтованість переважної більшості підприємств на вирощування обмеженого переліку високоліквідних культур, які забезпечують прибутковість цих господарств. Такими видами продукції є зернові та технічні культури. Частка рослинництва в загальному виробництві продукції фермерськими господарствами у 2010 р. складає 97,1%.

Характерною особливістю фермерських гос-

Таблиця 1. Динаміка виробництва сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами Одеської області

Показники	Роки					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Валова продукція сільського господарства, млн грн.	277,9	323,9	161,8	452,1	336,8	360,0
Валова продукція в розрахунку на 1 працюючого, тис. грн.	20,4	25,9	14,8	46,8	36,9	42,5
Валова продукція в розрахунку на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.	83,9	89,3	44,8	125,0	97,6	107,8
Обсяги виробництва окремих видів продукції рослинництва, тис. ц:						
- зернові та зернобобові;	3911,1	4632,8	1870,3	6138,7	4632,9	4624,5
- соняшник;	584,8	568,7	139,6	506,5	378,9	549,0
- ріпак;	32,4	71,5	215,4	823,8	443,0	595,6
- овочі;	207,2	202,3	76,7	124,6	152,5	100,8
- виноград	22,9	27,3	48,9	59,2	82,2	58,4
Обсяги виробництва окремих видів продукції тваринництва, т:						
- м'ясо яловичини;	250	224	201	85	78	122
- м'ясо свинини;	216	415	1056	621	231	341
- молоко	3321	2938	2404	2190	2079	2120

подарств в умовах сьогодні є недостатній рівень цінової конкурентоспроможності більшості видів сільськогосподарської продукції, яка зумовлена зростаючою техніко-технологічною відсталістю, неефективним використанням виробничо-ресурсного потенціалу. Все це призвело до різкого зменшення обсягів виробництва продукції, зниження ефективності використання землі та продуктивності праці (табл. 1).

Враховуючи загальний уповільнений стан розвитку фермерства, виробництво основних видів продукції за останні роки має негативну тенденцію. Водночас слід зазначити, що у фермерських господарствах області найменш продуктивно, порівняно з іншими формами господарювання, використовуються сільськогосподарські угіддя: у розрахунку на 100 га в 2010 році вироблено 107,8 тис. грн. валової продукції, тоді як по сектору сільськогосподарських підприємств в цілому — 150,7 тис. грн.

Нестабільна динаміка обсягів виробництва окремих видів рослинницької продукції зумовлена, насамперед, варіацією врожайності певних сільськогосподарських культур за відповідний період (рис. 3).

У сучасних умовах господарювання обмежені можливості в розширенні ресурсів, нішова спеціалізація підприємницької діяльності унеможлиблює вихід окремого підприємства на позицію лідера за часткою на ринку сільськогосподарської продукції, її якості та конкурентоспроможності. На ринку фермерські господарства пропонують продукцію власного виробництва в тій кількості і якості, яку можливо забезпечити з урахуванням

наявного ресурсного потенціалу та поточних можливостей запровадження агротехнологій виробництва. Тому фермерські господарства, істотною ознакою яких є повна економічна, виробнича і фінансова відповідальність за результати своєї діяльності, обирають ті напрями, які дозволяють їм концентрувати наявні ресурси з метою отримання певних прибутків та утримання завойованих ринкових позицій. Саме це визначає їх виробничу структуру і доцільність вирощування певних сільськогосподарських культур, реалізація яких дає можливість отримати найбільший прибуток. Адже прибуток дає можливість для розширеного відтворення на інтенсивно-інноваційних засадах, а це забезпечує фінансову стійкість і

конкурентоспроможність товаровиробника.

За рівнем прибутковості виробництва продукції рослинництва лідирують зернові та технічні культури (рис. 4).

Серед зернових культур найефективнішим є виробництво пшениці і кукурудзи на зерно, рентабельність яких у 2010 р становила 23% та 44,8%, що перевищує середній показник по Україні відповідно на 2,8 та 14,7 відсотко-пункти. Найбільш стабільна динаміка спостерігається по ефективності виробництва соняшнику, зростання рентабельності за 2008 — 2010 р. відбулось на 30 відсотко-пунктів і становило у 2010 р. 53,5%.

Пріоритетність у загальному виробництві продукції рослинництва, серед якої високим рівнем рентабельності та значною часткою у посівних площах відзначаються зернові та насіння соняшнику, зумовлює загальний стабільний рівень рентабельності виробництва у фермерських господарствах. Виробництво продукції тваринництва протягом досліджуваного періоду залишається збитковим (табл. 2).

Слід зазначити, що збільшення прибутковості фермерських господарств відбувається у відриві від зниження собівартості продукції, тобто за рахунок підвищення реалізаційних цін на основні види сільськогосподарської продукції. В аграрному секторі економіки функціонує витратний механізм господарювання. Постійне підвищення собівартості сільськогосподарської продукції зумовлено не стільки зростанням ресурсомісткості, скільки значним здороженням матеріально-технічних та паливно-енергетичних ресурсів. Особливо ця тенденція виражена у 2009 році, коли під дією інфляційних процесів та загальної соціально-економічної та політичної нестабільності в країні рівень рентабельності фермерських господарств знизився на 10 відсотко-пунктів відносно 2008 р.

У зв'язку з недосконалістю чинного законодавства, недостатньою державною підтримкою, слабкою соціальною захищеністю діяльність фермерських господарств не принесла бажаних результатів. Неналагоджена ефективна система матеріально-технічного і виробничого обслуговування, обмежена доступність до ринків збуту, відсутність інформації про ринкову кон'юнктуру, реальні ціни на окремі види продукції, призводить

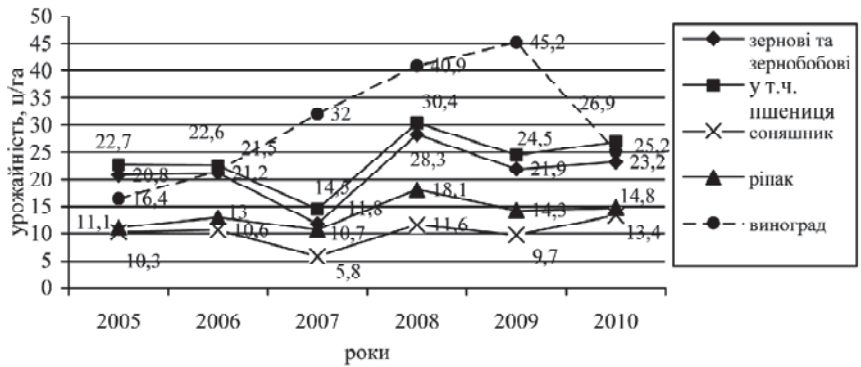

Рис. 3. Динаміка урожайності основних сільськогосподарських культур у фермерських господарствах Одеської області

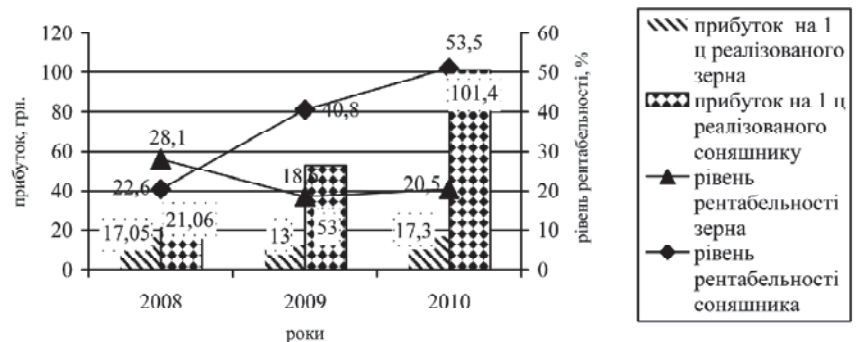

Рис. 4. Ефективність виробництва зернових культур і соняшнику в фермерських господарствах Одеської області

Таблиця 2. Фінансово-економічні результати діяльності та ефективність виробництва у фермерських господарствах Одеської області

Показники	Роки				
	2005	2007	2008	2009	2010
Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції, робіт послуг, млн грн.	252,4	247,4	575,3	579,5	767,3
Чистий дохід від реалізації продукції сільського господарства, млн грн.	230,2	226,3	540,8	542,6	713,4
Повна собівартість реалізованої продукції млн грн.	198,8	206,0	403,1	436,8	550,2
Прибуток від реалізації продукції, млн грн.	31,4	20,3	137,7	105,8	163,2
Рівень рентабельності, %					
продукції рослинництва	15,8	9,9	34,2	24,2	29,6
продукції тваринництва	17,6	12,1	35,8	25,1	30,5
	-10,4	-16,4	-7,0	-12,9	-1,7

до зменшення обсягів виробництва і реалізації продукції і, в наслідок цього, втрати позицій на ринку. Існуючі канали реалізації продукції не відбивають інтереси безпосередніх товаровиробників сільськогосподарської продукції, що призводить до зниження їх доходів і погіршення фінансового стану.

Основною проблемою, що перешкоджає зростанню прибутковості, рівня рентабельності виробництва продукції є недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення фермерських

господарств, що, в свою чергу, зумовлено відсутністю власного капіталу та умов доступу до кредитів, а також неадекватним співвідношенням між цінами на технічні засоби та сільськогосподарську продукцію. Нестача власних обігових коштів позбавляє підприємства можливості придбання матеріально-технічних засобів, виконання усіх передбачених технологією сільськогосподарських робіт в оптимальні строки. Вирішити цю проблему можна створенням мережі обслуговуючих кооперативів агросервісного та агрохімічного типу, товариств по сумісному використанню техніки, що дасть можливість зменшити витрати на її утримання і знизити собівартість продукції.

Враховуючи особливості функціонування аграрного сектора економіки, забезпечення стабільного розвитку сільськогосподарських підприємств, у тому числі і фермерських господарств, значною мірою залежить від державної фінансової підтримки через цільові програми, які регламентують порядок одержання та використання бюджетних коштів. Однак позиція фермерських господарств залишається вкрай незадовільною, більшість з них не підпадають під механізм дії цільових програм, відмічається велика нерівномірність фінансування фермерських господарств.

З метою підвищення рівня ефективності сільськогосподарського виробництва фермерські господарства повинні використовувати, насамперед, внутрішні можливості щодо забезпечення раціонального використання наявного виробничо-ресурсного потенціалу та проведення маркетингової діяльності. Домінантним напрямом має стати розробка оптимальної програми виробництва основних видів продукції відповідно до вимог ринку і потреб споживачів з урахуванням внутрішніх можливостей використання наявного ресурсного потенціалу, що дозволить оптимізувати отримання прибутків на одиницю залучених у виробництво земель та інших ресурсів. При цьому вибір оптимальної виробничої програми повинен оцінюватися з урахуванням переваг ведення високоефективних галузей, їх вдалого сполучення, адекватності до регіональних природно-кліматичних умов господарювання, що дозволить врахувати вплив агробіокліматичного та агротехнологічного потенціалу на якість виробленої продукції, забезпечить конкурентні переваги підприємств за рахунок зниження собівартості продукції, що, у свою чергу, дозволить фермерським господарствам виграти цінову конкуренцію на ринку.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

На сучасному етапі розвитку ринкових відносин діяльність фермерських господарств проходить в динамічних, часто змінюваних умовах, що негативно позначається на загальних показниках їх виробничо-господарської діяльності. Стратегічний розвиток фермерських гос-

подарств повинен бути орієнтований на збільшення обсягів виробництва і підвищення якості продукції при оптимальних затратах на її виробництво, що, в свою чергу, забезпечить високий рівень ефективності їх діяльності та конкурентоспроможності.

З метою забезпечення стабільного розвитку фермерських господарств основними пріоритетами має стати реалізація внутрішніх чинників забезпечення ефективності виробництва, а саме:

- оптимізація розмірів землекористування, що дозволить більш раціонально та ефективно використовувати виробничий потенціал та сучасні інтенсивні агротехнології виробництва;

- диверсифікація виробничої діяльності відповідно до обгрунтованої спеціалізації на основі розробки оптимальної програми виробництва основних видів продукції, що дозволить оптимізувати отримання прибутків на одиницю залучених у виробництво земель та інших ресурсів;

- поглиблення інтеграційних процесів і кооперування діяльності фермерських господарств, що забезпечить вирішення проблем маркетингової діяльності та матеріально-технічного й технологічного забезпечення виробництва продукції.

Наведені пропозиції сприятимуть у перспективі підвищенню ефективності та конкурентоспроможності фермерських господарств, отриманню прибутків, необхідних для забезпечення розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва.

Подальшого дослідження потребує більш детальне обгрунтування організаційно-економічних чинників впливу на ефективне функціонування фермерських господарств.

Література:

1. Саблук П.Т. Проблеми забезпечення доходності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2008. — № 4. — С. 19—37.
 2. Мессель-Веселяк В.Я. Напрями забезпечення конкурентоспроможності аграрного виробництва / В.Я. Мессель-Веселяк // Економіка АПК. — 2009. — № 10. — С. 7—14.
 3. Закон України "Про фермерське господарство" від 19.06.2003р. № 973-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3rada.gov.ua/laws./show/973-15>.
 4. Макаренко П.М. Економічний потенціал різних форм аграрних підприємств / П.М. Макаренко Л.Л. Мельник // Економіка АПК. — 2011. — № 7. — С. 89—97.
 5. Статистичний щорічник Одеської області [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.od.ukrstat.gov.ua>.
 6. Фермерські господарства Одеської області. Статистичний збірник / [за ред. Т.О. Продан]. — Одеса: Головне управління статистики в Одеській області, 2010. — 110 с.
- Стаття надійшла до редакції 31.05.2012 р.*